

HITLEROVCIU VARAŽDINU 1934. GODINE

U ovome radu autor je prikazao iz kojih su razloga austrijske izbjeglice stigle u Varaždin 1934., a koje je lokalno stanovništvo zvalo Hitlerovcima jer su se tako i sami međusobno zvali, zatim gdje su bili smješteni, organizirani te kada su i kako napustili grad Varaždin i Kraljevinu Jugoslaviju.

UVOD

Izrazito politički nestabilna situacija u Austriji u proljeće 1934. godine utjecala je na odluke Kraljevine Jugoslavije koje su se posebno osjetile u Varaždinu nekoliko mjeseci kasnije. U Austriji je, naime, kancelar Engelbert Dollfuss (1892. – 1934.) provodio politiku suprotnu interesima nacionalsocijalističke Njemačke, a nakon što je u ožujku 1934. suzbio ustanak domaćih socijalista, situacija se dodatno pogoršala. Radi toga je Otto Planeta (1899. – 1934.) 25. srpnja 1934. zajedno s gotovo stotinjak istomišljenika naoružan ušao u zgradu Vlade i ubio Dollfussa radi njegovih političkih odluka.¹ Tim činom su, zapravo, počela zbivanja koja su ostavila odjek u prošlosti Varaždina, a koja su tema ovoga članka.

¹ Više o zbivanjima u Austriji tijekom 1934. vidi u: Valerián BYSTRICKÝ, “Diplomatski razvoj u jugoistočnoj Europi 1932. – 1934. Nastanak Balkanskog pakta 1934.,” *Radovi*, br. 11, Sveučilište u Zagrebu Institut za Hrvatsku povijest, Zagreb, 1978., str. 281. - 407.; Arnold SUPPAN, *Jugoslawien und Österreich 1918 - 1938*, Verlag für Geschichte und Politik – Oldenburg, Wien – München, 1996.; Erich ZÖLLNER, Therese SCHÜSSEL, *Povijest Austrije, Barbat*, Zagreb, 1997.; “Austrija i Mađarska”, *Povijest*, br. 16, Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914. - 1936.), Biblioteka Jutarnjeg lista, 2008., str. 494. – 500. Zahvaljujem na pomoći u prevođenju Lovorki Štimac – Dedić, dipl. arh., Josipu Novaku na istraživačkim savjetima te djelatnicima Državnog arhiva u Varaždinu i Gradskog muzeja Varaždin.

U Jugoslaviji je kralj Aleksandar I. Karađorđević (1888. – 1934.) bio sklon približavanju nacionalsocijalističkoj Njemačkoj, a nakon zaključenja Rimskih protokola između Italije, Mađarske i Austrije samo su ojačali uvjeti za politiku njemačko – jugoslavenskog zbližavanja. Jedan od primjera je i sklapanje posebnog trgovinskog ugovora između te dvije zemlje kojim Njemačka otkupljuje jugoslavenske poljoprivredne proizvode po cijenama višim od tržišnih, a plaća ih raznom robom. Radi toga je Njemačka do 1941. bila najvažniji vanjskotrgovinski partner Jugoslavije. Nakon smrti kralja Aleksandra, knez namjesnik Pavle Karađorđević (1893. – 1976.) nastavio je politiku stvaranje dobrih odnosa s Njemačkom za eventualno buduće pokriće od talijanskih pretenzija.² U tom smislu treba gledati na zbivanja koja su se dogodila u Austriji, odnosno, kako je velikodušno Jugoslavija primila austrijske izbjeglice, pripadnike nacističke stranke, koji su sami sebe nazivali Hitlerovcima.

Izvori korišteni za izradu ovoga rada nalaze se u Državnom arhivu u Varaždinu gdje su proučeni prezidijalni i redovni spisi Gradskog poglavarstva Varaždin te drugo gradivo, zatim u Gradskom muzeju Varaždin koji ima sačuvane fotografije iz proučavanog razdoblja, pregledan je suvremeni domaći i strani tisak te postojeća literatura. Od literature svakako treba izdvojiti monografiju Dušana Nećaka pod nazivom *Avstrijska legija II*.³ U toj knjizi autor je detaljno opisao razloge postanka, provedbu i slom puča u Austriji 1934. godine, zatim dolazak izbjeglica u Jugoslaviju, njihov boravak u logorima, svakodnevnicu, međusobne sukobe i slično te na kraju odlazak u Njemačku. Za proučavanje ove teme postoje i osobna svjedočanstva objavljena u knjizi dvojice autora - Otto Bokisch i Gustav Zirbs koji su opširno opisali cijeli svoj izbjeglički put, uključujući i boravak u Varaždinu.⁴

DOLAZAK IZBJEGLICA U JUGOSLAVIJU, NJIHOV SMJEŠTAJ U LOGORE TE ORGANIZACIJA LOGORA

Nakon atentata na Dollfussa u Beču, prvih 428 Hitlerovaca s područja Koruške i Štajerske stiglo je u Varaždin već 28. srpnja 1934. godine. S obzirom na primljeni politički azil, prema njima se korektno postupalo, a austrijska vlada je prosvjedovala zbog jugoslavenskog susretljivog odnosa. Od dana kada su prve izbjeglice stigle u Jugoslaviju, pa do njihova konačnog odlaska 28. studenoga

² Bogdan KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918. – 1941.*, Školska knjiga, Zagreb, 1975., str. 79. - 84.

³ Dušan NEĆAK, *Avstrijska legija II*, Založba obzorja Maribor, 1995.

⁴ Otto BOKISCH, Gustav ZIRBS, *Der Österreichische Legionär. Aus Erinnerungen und Archiven, aus Tagebüchern und Blättern*, Wien, 1940.

1934., postojala su u Hrvatskoj ukupno tri organizirana logora – Varaždin, Bjelovar i (tadašnja Slavenska) Požega. U kraćem razdoblju postojali su još manji logori – u Kninu, Lipiku i Zagrebu te mjesta zadržavanja izbjeglica gdje nisu osnovani logori.⁵

Agenti austrijske policije koji su pratili zbivanja u Jugoslaviji, izbjegličke logore podijelili su u tri kategorije – zatvoreni i otvoreni logori te zasebne tzv. Skupine po deset. Zatvoreni logori bili su oni u kojima su bile smještene osobe bez ili s malo vojničke obuke. U otvorenim logorima bile su smještene osobe koje su imale završenu vojnu obuku, a tzv. Skupine po deset bile su u blizini austrijsko – jugoslavenske granice spremne za moguće terorističko djelovanje u Austriji. U tu prvu kategoriju logora spadali su oni u Varaždinu s logorskim sjedištem u Hrašćici, te ispostavama u Varaždinskim Toplicama, a od 23. listopada 1934. i u Lipiku. U toj prvoj kategoriji još su logori u Bjelovaru i Požegi.⁶ Treba naglasiti da prema do sada dobivenim podacima, kada govorimo o logorima u Varaždinu, ne treba misliti kako se radi o npr. kvadratom kompleksu okruženom bodljikavom žicom s drvenim barakama gdje s promatračkih kula stražari naoružani strojnica i borbenim psima nadgledaju logoraše. Ovdje je bio slučaj da su izbjeglice bile smještene u samom gradu ili na rubnim dijelovima grada u (privremeno) napuštenim ili prenamjenjenim gradskim objektima po potrebi ograđenim, dok su najistaknutiji članovi izbjeglica bili smješteni u gradskim hotelima Novak i Janje.

Najveći logor prve kategorije ili zatvoreni logor bio je u Varaždinu, a sastojao se od četiri objekta s jednom posebnom lokacijom u Hrašćici gdje je bilo sjedište uprave. Logori u Varaždinu nosili su imena rednih brojeva - I, II, III i IV. Logor I i II bili su smješteni u Pavlinskom marofu (tada zgradi Narodne škole Josipa Jurja Strossmayera, a danas zgrade Državnog arhiva), te u jednoj ili dvije okolne kuće, zatim Logor III bio je negdje na rubnom djelu grada u kom su bile udane žene s djecom i neudane djevojke - *Hitlermädellager*, a najveći Logor IV u zgradi škole jahanja u današnjoj ulici Braće Radić. U tom su logoru bile izbjeglice s područja Štajerske, pa su ga kolokvijalno zvali i *Steierlager*. Treba napomenuti kako je u prvim tjednima dolaska austrijskih izbjeglica u Jugoslaviju, njihovo političko vodstvo pod nazivom *Zentralleitung des Flüchtlingshilfswerkes in Jugoslawien* odnosno Središnja uprava za pomoć izbjeglicama u Jugoslaviji isprva bila smještena

⁵ U Sloveniji su postojala mjesta kraćeg zadržavanja izbjeglica u Mariboru, Celju, Kamniku, Slovenskoj Bistrici, Kranjskoj Gori i drugdje. D. NEČAK, *nav. dj.*, str. 87.

⁶ Prema jednom izvještaju izbjeglice su u Zagrebu bile smještene u većoj kući ili na posjedu u Aleksandrovoj ulici br. 33 gdje je bilo smješteno oko 117 osoba. Prema istom izvoru je logor u Kninu bio dvostruko veći od zagrebačkog jer je u njemu bilo oko 320 izbjeglica, no taj je logor raspušten tijekom listopada 1934., a logoraši razmješteni u Varaždin i Bjelovar. Isto, str. 89. – 103.

u Mariboru, a od sredine rujna premještena je u Varaždin.⁷ Kada je Središnja uprava prebačena u Varaždin, smještena je u Logor IV, a u Mariboru je ostalo samo *Unterleitung des Flüchtlingshilfswerkes* odnosno Pomoćna uprava za pomoć izbjeglicama. Vođa austrijskih izbjeglica u Varaždinu do sredine rujna bio je Josef Welz. Što se tiče Logora I i Logora II i njihovih zapovjednika nema neposrednih izvora, već onih sekundarnih koji se razlikuju. Za Logor I navedeno je u jednom izvještaju da je zapovjednik bio prof. Friedrich Lechner, a drugi da je bio dr. Herbert Kutscher. Za Logor II je navedeno da je zapovjednik bio Atal Uray, odnosno neki Pohnert. Za Logor III je navedeno da je zapovjednik bio Steinkeller, a za Logor IV Berndt von Gregory koga je kasnije zamijenio neki Ritter.⁸

Strani novinari bili su zainteresirani za priču o zbivanjima u Varaždinu. Dva engleska novinara – Makartnay iz Morning Posta te Brown, tajnik društva za Ligu naroda u Londonu, htjeli su ući u jedan od logora, no to im nije bilo dopušteno.⁹ Ipak, uvjerali su se u razgovorima s izbjeglicama van logora kako borave u dosta dobrom smještaju te kako se sami uzdržavaju i da Jugoslavija na njih ne troši novac, jedino im je osigurala politički azil. Uz njih u Varaždinu su boravile i dvije novinarkе iz Francuske - Lilja Sergjejeva i Geneyleve D'Andres koje su za matične novine pisale o tom događaju, a u grad su stigle biciklima na svom proputovanju Europom.¹⁰

LOGORSKI ŽIVOT

Život u logoru nije bio dangubljenje već se svakodnevno radilo i vježbalo. U zgrade gdje su bile smještene izbjeglice iste su po dolasku preuređivali za svoje potrebe. U jašioni polagali su daske na pod i uređivali strop, u Pavlinskom marofu nekadašnju kovačnicu preuredili su u kuhinju i sanitarni čvor, dok su u Hrašćici nekadašnje staje uredili za prihvatljiv privremeni smještaj.¹¹ Sve preinake radili su samostalno, osim što im je grad Varaždin ustupio građevinski materijal – crijep, ciglu i cement u vrijednosti od 10.000 dinara.¹² Izbjeglice su bile raznog

⁷ Maribor je u početku bio središte političke, promidžbene, opskrbenje i obavijesne veze između austrijskih izbjeglica, austrijskih nacista, njemačkih i Jugoslavenskih vlasti. Stoga su sve izbjeglice pristizale prvo u Maribor, a nakon toga su bile prebačene dalje u Hrvatsku. Isto, str. 58.

⁸ Isto, str. 108.

⁹ "Strani novinari u Varaždinu", *Varaždinske novosti*, 20. rujna 1934., str. 2.

¹⁰ Isto, str. 2.

¹¹ Za Logor IV smješten u Hrašćici traženo je 11 komada peći tipa Febo s dimnjacima, pumpa za pumpanje vode za kuhinju i kupaonicu u ukupnom iznosu od 4.050 dinara što im je odobreno. Državni arhiv u Varaždinu, Redovni spisi Gradskog poglavarstva Varaždin (dalje DAVŽ, RS GPV), 1934., br. 19270.

¹² Državni arhiv u Varaždinu, Zapisnik Gradskog poglavarstva Varaždin (dalje DAVŽ, Z GPV), sjednica od 22. rujna 1934., točka 6.

stupnja obrazovanja i zanimanja, većinom između 18 i 50 godina starosti, no kontinuirano su radili na vojnoj obuci. Zatvoreni logori bili su ustrojeni po principu *Sturmabteilung* odnosno SA odreda, a oružje su dobivali samo tijekom vježbanja unutar granica logora. Za red unutar logora brinula se neka vrsta logorske policije sastavljena od pripadnika *Schutzstaffel* odnosno SS odreda.¹³ S obzirom na takvu organizaciju, austrijski tajni agenti javljali su kako se u Jugoslaviji organizira nova ili druga Austrija legija. Ipak, logorašima nije bilo dozvoljeno nositi SA ili SS odore, zato su se međusobno razlikovali na sljedeći način: svjetloplave majice nosile su izbjeglice iz Koruške, crvene majice iz Štajerske, a voditelji su pak imali bijele majice. Civilnu odjeću nosili su dok je nisu uništili. Tek na jesen dobili su od lokalnih krojača nove toplije odore s kaputima tamno zelene boje koje su nosili kada su napuštali Varaždin. U otvorenim logorima boravili su oni koji su već imali neku vojničku obuku gdje su radili na dodatnim obukama, a Skupine po deset bile su smještene van logora te ih se obučavalo za oružani upad u Austriju. Često su bili kamuflirani kao planinari ili turisti.¹⁴

No, nije svakodnevica bila strogo vojnički određena i izolirana od okoline. S lokalnim stanovništvom ubrzo je uspostavljena komunikacija – mladići su objavili oglas u novinama za prijateljsko druženje: "Halo pucice! Dva zgodna vesela Hitlerovca žele (se) ozbiljno dopisivati sa isto takovim gospođicama. Prednost onima koje govore njemački. Fotografije poželjne. Diskrecija stroga. Listove slati na "Štajerci crni plavi" (...).¹⁵ U svega četiri mjeseca boravka u Varaždinu, sklopljeno je i nekoliko brakova u logoru: Franjo Kozar i Katarine Meier, Bruno Uray i Berta Ruppe, zatim Leopold Slana i Marija Vučina te Alois Matzke i Marija Karš.¹⁶ S druge pak strane, od moždanog udara umrla je 34-godišnja Lina Weinberger iz Reichenfelsa koja je posjetila muža. Pokopana je na groblju uz pratnju oko 1.000 izbjeglica te njihovom limenom glazbom.¹⁷ Ipak u komunikaciji je bilo ograničenja - policija je samo izbjeglicama davala pravo za *Heil Hitler* pozdrav, ostali pod prijetnjom kazne od 300 do 1.000 dinara to nisu smjeli učiniti.

Izbjeglice su 26. kolovoza na igralištu *Varaždinskog športskog kluba* održali sportsku priredbu. Prvo je odigrana nogometna utakmica od predstavnika logora i varaždinskih studenata, a nakon toga je slijedila pokazna tjelovježba, slična onima koje su radili Sokoli, te prikaz rukometne igre koji je tada bio novost u

¹³ Izbjeglice su sami organizirali sigurnosnu službu koja je provjeravala logoraše. U Logoru III su početkom listopada 1934. uhvaćena dva austrijska špijuna koje su prvo pretukli, a onda predali lokalnoj žandarmeriji. D. NEČAK, *nav. dj.*, str. 136. - 137.

¹⁴ Isto, str. 110.

¹⁵ "Dopisivanje", *Varaždinske novosti*, 6. rujna 1934., str. 5.

¹⁶ "Iz logora Hitlerovaca vjenčani", *Varaždinske novosti*, 29. studenoga 1934., str. 3.

¹⁷ "Nagla smrt Hitlerovke", *Varaždinske novosti*, 15. studenoga 1934., str. 3.

Varaždinu.¹⁸ Iako su se trudili da odnosi budu što korektniji, Gradski šumarski odsjek 21. listopada izvještava gradsko poglavarstvo da izbjeglice naoružane batinama love zečeve na gradskim poljima: "(...) kako zec na gradskom polju ima mir, pa ne bježi od čovjeka, to ga je lako batinom zatući."¹⁹ Grad je nakon ove primjedbe odmah uputio molbu upravi logora da se s tim prestane. Bilo je i težih slučajeva, posebno kada je u logorsku blagajnu provalio 33-godišnji Josip Stadler i ukrao 15.000 dinara, uzeo automobil i uputio se preko Maribora za Austriju. U Mariboru je boravio nekoliko dana gdje je trošio novac na zabave i prostitutke, a policija ga je na graničnom prijelazu Šentilj uhitila. Od ukradenog novca ostalo mu je oko 1.000 dinara i 100 šilinga. Stadler je priznao svoju krivicu i kasnije je predan lokalnom sudu.²⁰ Bilo još slučajeva skandala, posebno kada je više od 20 mladića iz logora ostalo na bolničkom liječenju²¹ radi dobivenih spolnih bolesti od lokalnih djevojaka.²²

Ravnatelj Državne narodne škole Josipa Jurja Strossmayera pisao je 17. kolovoza gradskom poglavarstvu da su izbjeglice smještene u gimnastičkoj dvorani, a na upotrebu im je dan i veći dio školskog dvorišta i cijelo igralište. Dok su trajali ljetni praznici nije bilo nikakvih problema, no kada će početi škola ometat će se njen rad: "(...) ovdje se nalazi stotine i više izbjeglica koji preko dana borave na dvorištu, pa je razumljivo da kraj tolike množine ljudi ne može vladati mir i tišina."²³ U nastavku dopisa moli da se izbjeglice prebace na drugo mjesto. Na to mu je poglavarstvo odgovorilo kako je situacija svakako teška te da razumiju njegovu zabrinutost, no da je to privremeno stanje koje će se ubrzo riješiti.²⁴

Političko djelovanje nije se mogli izbjeći. Povodom njemačkog plebiscita održan je u logoru zbor izbjeglica koji su proširili vijest o rezultatima: "Hitlerovci su sa oduševljenjem primili vijest o pobjedi njihovog vođe te uz Heil Hitler klicali Njegovom Veličanstvu Kralju Aleksandru i Kraljevini Jugoslaviji."²⁵ Boravak

¹⁸ "Športska priredba austrijskih emigranata", *Varaždinske novosti*, 30. kolovoza 1934., str. 2.

¹⁹ DAVŽ, RS GPV, 1934., br. 17456.

²⁰ "Vlomilec v varaždinskom emigrantskom taborišču aretiran", *Slovenski narod*, 14. studenoga 1934., str. 3.

²¹ Prema podacima iz Matične knjige Gradske bolnice Varaždin, u razdoblju dok su austrijske izbjeglice bile u Varaždinu, na bolničko liječenje primljena je 31 osoba. Za izbjeglice je najčešće bilo zapisano da su iz nastambi austrijskih bjegunaca ili logora. Podaci su vođeni pedantno te je za svakog bolesnika zapisano ime, prezime, mjesto i godina rođenja, prebivalište, boravište, zanimanje, dan prijema, vrsta bolesti, dan otpusta te eventualne napomene. Većina primljenih bolesnika bolovala je od želučanih i kožnih tegoba, a bilo je i prijeloma, malarije te spolnih bolesti. Državni arhiv u Varaždinu, Matična knjiga Gradske bolnice Varaždin 1933. – 1934., str. 139. – 233.

²² D. NEČAK, *nav. dj.*, str. 143.

²³ DAVŽ, RS GPV, 1934., br. 14068.

²⁴ Isto, br. 16500.

²⁵ "Iz logora Hitlerovaca", *Varaždinske novosti*, 23. kolovoza 1934., str. 2.

izbjeglica u Varaždinu poklopio se i s izuzetno važnim političkim događajem za Jugoslaviju – ubojstvom kralja Aleksandra u Marseju.²⁶ Lokalni tisak je prenio izraz sućuti koji je njemačka vlada poslala vladi Jugoslavije, a urednik je dodao kako "(...) prenosimo ovu izjavu vođe velikog njemačkog naroda, jer u našem gradu živi mnogo Hitlerovaca, koji su u našoj gostoljubivoj zemlji našli skloništa, pa treba da se zna kakovo je i mišljenje njihovih vođa u ovim teškim i sudbonosnim vremenima."²⁷

Izbjeglice su 25. kolovoza obišli predsjednik Crvenog križa Kraljevine Jugoslavije i predsjednik Crvenog križa Savskog banovinskog odbora.²⁸ S njima je u Varaždin došlo ukupno 20 predstavnika te organizacije da vide u kakvim uvjetima žive i kakvu hranu primaju izbjeglice.²⁹ Crveni križ im je osigurao bolnički pregled i 16.000 dinara za prehranu,³⁰ a koji su odmah refundirani Gradu za već ostvarene troškove smještaja i prehrane.³¹ Može se reći kako je briga za izbjeglice bila kvalitetna jer je naknadno Kraljevska banska uprava Savske banovine u dopisu od 7. studenoga zatražila izvještaj o načinu liječenja austrijskih izbjeglica, kontroliraju li se higijenski njihove nastambe i održava li se periodička ambulanta besplatno te tko plaća lijekove za bolesnike? U odgovoru stoji kako su austrijske izbjeglice po dolasku besplatno pregledala dva lokalna liječnika, a oni su napravili i liječnički nadzor nad nastambama te redovito pregledavali higijenske uvjete. Što se tiče lijekova, u početku je sav trošak snosio grad Varaždin, a kasnije same izbjeglice. Kako bi se olakšao nadzor, u logor su primljena i dva austrijska liječnika radi lakše komunikacije, a sami su kontrolirali i sanitarne uvjete u suradnji s varaždinskim liječnicima.³²

No, što se tiče samog broja austrijskih izbjeglica u Varaždinu, nemoguće je dati točan broj. Okvirni broj jest da je u Jugoslaviji bilo između dvije do najviše tri tisuće izbjeglica, a većina je bila smještena u varaždinskim logorima. U Varaždin je 9. kolovoza: "(...) navečer došlo još 20 austrijskih prognanika, tako da ih je sada 900. Oko 200 prognanika poslano je u Slavonsku Požegu. Od rodbine su hitlerovci dobili mnogo novca i raznih potrepština. Pripremaju se za zimu i kupili

²⁶ Kako je obilježena smrt kralja Aleksandra u Varaždinu vidi: Vladimir HUZJAN, "O primjerima jugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 21, Zagreb – Varaždin, 2011., str. 219. – 251.

²⁷ "Vođa Njemačkog naroda Adolf Hitler o Jugoslaviji", *Varaždinske novosti*, 25. listopada 1934., str. 2.

²⁸ DAVŽ, Z GPV, sjednica od 22. rujna 1934., točka 3.

²⁹ "Kam pridejo hitlerjevci?", *Slovenski narod*, 27. kolovoza 1934., str. 3.

³⁰ "Avstrijski emigranti ostanio v Varaždinu", *Slovenski narod*, 28. kolovoza 1934., str. 3.

³¹ DAVŽ, RS GPV, 1934., br. 16566.

³² Isto, br. 18560.

su daske da si naprave ležajeve.”³³ Početkom rujna u Varaždinu je bilo oko 1.175 izbjeglica, a s onima smještenim u Bjelovaru i Požezi oko 1.760.³⁴ S obzirom da su neke izbjeglice bile poslane u Požegu, njihovo poglavarstvo obratilo se varaždinskom 24. listopada s molbom da im odgovore kako se izbjeglice opskrbljuju mesom: “Dali kupuju meso u tamošnjim mesnicama ili si sami kupuju stoku i o svom trošku kolju? Ako kolju o vlastitom trošku, dali plaćaju za klanje tamošnjoj općini kakove takse?”³⁵ Grad Varaždin je odgovorio kako izbjeglice same kupuju svoje meso u lokalnim mesnicama.

Ipak, tijekom boravka izbjeglica u Varaždinu, situacija u logoru nije bila idealna. Jedni su podupirali vođu logora Josepha Welza, člana SA iz Koruške, a drugi Konstantina Kammerhofera, člana *Heimatschutza* iz Štajerske.³⁶ Prvi su vjerovali kako su bolji nacisti od drugih, a radi toga je i izbila svađa. Toliko velika da je u rujnu iz Njemačke u Varaždin stigla posebna komisija koja je razriješila situaciju. Do raspuštanja Središnje uprave u Hrašćici došlo je 21. rujna, a njihovi članovi vraćeni su u logore. Umjesto dotadašnjeg Josepha Welza i njegovih pomoćnika, za novog upravitelja imenovan je Otto Schatzmeier jer je određeno da nova Središnja uprava za logore u Varaždinu mora odlučno slijediti načela *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* odnosno nacističke stranke.³⁷ Uz to, treba dodati kako je upravo Njemačka novčano i u materijalu podupirala austrijske izbjeglice. Pomoć je redovito stizala jer je prema spisima u Hrašćici bila uređena uzletno – sletna pista s malom drvenom barakom u kojoj je avion bio spremljen, a letio je jednom tjedno na relaciji Varaždin – München.³⁸ Većina novca za pomažanje izbjeglica pristizala je od ilegalne austrijske organizacije *Hilfswerk*, dok su ostali dio novca dobivali od bogatih Nijemaca u Jugoslaviji, raznih Njemačkih udruženja te na kraju i od same jugoslavenske vlade.³⁹

ODLAZAK IZBJEGLICA IZ VARAŽDINA

Pred kraj svog boravka u Varaždinu, *Središnjica dobrovoljnog pomoćnog udruženja emigranata u Jugoslaviji* pozvala je 24. studenoga, u 11 sati prije podne, u prostor jašione građanstvo na svečani program. Prvo se izveo poseban *koral*, zatim je uslijedio prigodni pozdrav gostima, nastavilo se s pjesmama, te završilo zahvalnim

³³ “Hitlerjevci se pripremaju na zimo”, *Slovenski narod*, 24. kolovoza 1934., str. 3.

³⁴ DAVŽ, RS GPV, 1934., br. 15254.

³⁵ Isto, br. 18043.

³⁶ U vrijeme II. svjetskog rata Konstantin Kammerhof bio je u Hrvatskoj SS - *Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei*. D. NEČAK, *nav. dj.*, str. 193.

³⁷ Isto, str. 131. - 133.

³⁸ Isto, str. 114.

³⁹ Isto, str. 149.

govorima, a na kraju Jugoslavenskom i Njemačkom himnom.⁴⁰ Prije konačnog napuštanja Varaždina nekoliko dana ranije u logoru je održan i intervju s jednim neimenovanim vođom imigranata koji je izjavio: "U časovima, dok smo po Koroškim šumama branili svoje gole živote odmičući stopu po stopu prema Jugoslavenskoj granici, prva nam je misao bila kako će nas Jugoslaveni primiti? Znali smo, da su naši pređi odnijeli u grobove svoj žig sramote obzirom na političku djelatnost prema tadanjoj Hrvatskoj, da i ne spominjemo ono doba iz 1914. (...) imali (smo) najpoštenije namjere da taj sramotni žig (...) operemo."⁴¹ Kasnije je isti u svojoj izjavi dodao: "Gostoprimstvo koje nam je varaždinsko građanstvo pružilo, bilo je kao melem na teške rane emigranata koji su ostali bez domovine, bez porodica (...) E to, to ne možemo nikad zaboraviti (...) Do viđenja, Heil Varaždin, Heil Jugoslavija!"⁴² Nakon ovog razgovora održana je u logorima smotra, a zatim je uslijedilo pokret. Povodom odlaska iz Varaždina u lokalnom tisku objavljen je dopis za građanstvo (čiji je cijeli sadržaj u bilješci): "Zbogom lijepi Varaždin, zbogom Vi dobri i plemeniti stanovnici! Nećemo prestati da njemačkom narodu stalno pričamo o nenadmašivom gostoprimstvu Jugoslovena. Neka bi se po tome rodilo vječno prijateljstvo između ovih dviju, velikih naroda! Zdravo!"⁴³ Prigodno oproštajno pismo poslano je i gradskoj upravi.⁴⁴

⁴⁰ Iz grada su se pozivu odazvali Stjepan Novaković, Ivan Hercer, Mirko Hikec. DAVŽ, RS GPV, 1934., br. 19318.

⁴¹ "Hitlerovci su otišli...", *Varaždinske novosti*, 29. studenoga 1934., str. 3.

⁴² Isto, str. 3.

⁴³ "Odlazak Hitlerovaca iz Varaždina", *Varaždinske novosti*, 22. studenoga 1934., str. 3. Cijelo pismo glasi: "Rastanak je bolan! Do ove pradavne spoznaje dolaze sada eto i nacionalni socijalisti u logorima Varaždina. Gdje treba da se traže dublji uzroci tome? U ovom osobitom slučaju ti se uzroci osobito jasno mogu da uoče. Gonjeni i persekutirani okrutnom sudbinom, bez domovine i puni teške neizvjesnosti o daljnjoj svojoj budućnosti, Hitlerovci došli su prije nekih 4 mjeseca preko jugoslavenske granice. Kako će nas Jugoslaveni primiti i kako će s nama postupati? To je bilo prvo pitanje, koje se nametalo svakome bjeGUNCU, koji je postao žrtvom svog idealističkog naziranja. No gle, već su zasvijetlile prve zrake sunčanog osjećaja u izmučenim dušama. Gostoprimstvo Jugoslovena, poznato već iz pradavnih vremena u čitavom svijetu, sjajno je izdržalo i ovu najnoviju, neslućenu probu. Došlo je čak tako daleko, da su se došljaci u eksilu doskora čuťjeli kao kod svoje kuće, dok su stanovnici gostoljubive zemlje skoro došli do spoznaje, da nemaju posla sa kažnjivim zločincima, nego sa idealistima, kojima je srce na pravom mjestu. I tako se razvilo iskreno prijateljstvo između stanovništva i došljaka, koji su tražili zaštitu. No kao sve u životu, tako je i labilno stanje emigracije jednom moralo da se izmijeni. Dan rastanka sve je bliži. I ako Hitlerovi borci raširenim i sjajnim pogledom, prepunim srcem čeznu za svetom njemačkom zemljom, ipak im dolaze iskrene suze radi skorog rastanka sa svetom Jugoslavenskom zemljom. Zbogom lijepi Varaždin, zbogom Vi dobri i plemeniti stanovnici! Nećemo prestati da njemačkom narodu stalno pričamo o nenadmašivom gostoprimstvu Jugoslovena. Neka bi se po tome rodilo vječno prijateljstvo između ovih dviju, velikih naroda! Zdravo!"

⁴⁴ "Slavno Gradsko načelstvo Varaždin. Nakon četirimjesečnog boravka, ostave danas austrijski bjeGUNCI Kraljevinu Jugoslaviju. Iz tog razloga se centrala a. bj. u ime svojih drugara oprašta i iskreno zahvaljuje slavnom naslovu napose g. načelniku gospodinu Stjepanu Novakoviću za toliko odlični i prijazni prijem. (...) Iako radosna srca odlazimo u našu novu domovinu, ipak nam je rastanak težak i ostat će nam u trajnoj uspomeni cijela Jugoslavija, a napose starodrevni grad Varaždin.

Austrijske izbjeglice ostale su najkasnije do 27. studenoga 1934. u Varaždinu kada je započeo postupak njihovog prebacivanja u Njemačku. Prema opisu iz tadašnjeg tiska, na željezničkoj stanici bilo je dirljivih scena rastanka,⁴⁵ a po zapisima Mihovila Danka⁴⁶ 45 varaždinske djece odrasti će bez biološkog oca.⁴⁷ Na varaždinski željeznički kolodvor građani su donijeli cigarete, hranu i piće da bi izbjeglice lakše podnijele putovanje na moru. Iz Varaždina, put je vlakom vodio u Zagreb, a nakon toga prema Sušaku odakle su izbjeglice s dva broda - *Der Deutsche* i *Sierra Cordoba* prebačeni u Njemačku. Brodovi su došli u Sušak već 28. studenoga, a do tog datuma izbjeglice iz cijele Jugoslavije, u organizaciji Njemačkog veleposlanstva u Zagrebu, okupili su se i pripremili za put. U Zagrebu su kupili i nove instrumente jer su u dolaznoj luci Bremen planirali održati koncert. Kada su izbjeglice stigle u Njemačku, većina austrijskih nacista se priključila Austrijskoj legiji I, dok su preostale rasporedili u druge prihvatne izbjegličke logore.⁴⁸

Autor novinskog članka gotovo je sa sjetom opisao Varaždin nakon što su izbjeglice otišle. On nije govorio o političkom aspektu i njihovim ciljevima, napominjući kako poštuje njihove domoljubne osjećaje za koje želi da budu u skladu s težnjama sveg miroljubivog i poštenog svijeta, već onom gospodarskom: "Po odlasku Hitlerovaca (...) opazit će se na ulicama neka praznina, jer smo se konačno naučili na te ljude u ova 4 mjeseca. Odlazak Hitlerovaca osjetljivo će pogoditi mnoge naše trgovce i obrtnike, a naročito gostioničare, pekare i mesare. Kroz ovo vrijeme njihovog boravka u Varaždinu, omogućeno je bilo bar donekle našem seljaku da svoje produkte (...) sigurnije unovči nego prije."⁴⁹

NACISTI VARAŽDINCIMA DAROVALI AUTOBUS

Već je II. svjetski rat počeo, a njemački nacisti darovali su gradu Varaždinu 13. listopada 1939. autobus kao oblik zahvale za učinjenu dobrobit austrijskim

Nikada nećemo zaboraviti, gdje smo u toliko teškim trenucima našli zaklonište, odmor i pomoć. Sa njemačkim pozdravom!" DAVŽ, RS GPV, br. 19585.

⁴⁵ "Hitlerovci su otišli...", *Varaždinske novosti*, 29. studenoga 1934., str. 3.

⁴⁶ "Varaždinske novosti i starosti", *Varaždinske novosti*, 6. prosinca 1934., str. 1.

⁴⁷ Austrijske izbjeglice boravile su u Varaždinu od srpnja do studenoga 1934., što znači da bi se vanbračno dijete moglo roditi od ožujka do srpnja 1935. godine. U tom je razdoblju, pregledom matičnih knjiga, kršteno 21 vanbračno dijete. Državni arhiv u Varaždinu, Matice rođenih i krštenih 1931. - 1940., Parica matice rođenih i krštenih župe sv. Nikole grada Varaždina i filijalni(h) sela: Novo Selo - Šandorovec za godinu 1935., str. 128 - 140.

⁴⁸ D. NEČAK, *nav. dj.*, str. 119.

⁴⁹ Nakon što su gotovo sve izbjeglice napustile Varaždin i Jugoslaviju, tijekom 1935. i dalje su u manjem omjeru nove pristizale iz Austrije. Ovoga puta nisu se zadržavali u Varaždinu već su im glavna mjesta okupljanja bili Maribor, Zagreb i Lipik. Isto, str. 76.

izbjeglicama koje su 1934. boravile u Varaždinu.⁵⁰ Toga jutra je gradski senator Hikec, u pratnji njemačkog konzula u Mariboru Kurta Pauhuga, stigao u granično mjesto Spielfeld na razmjenu. Autobus je dovezao tvornički vozač u pratnji Heinricha Peetza, člana njemačke nacističke stranke. "Po ukusno izvedenom napisu na obim stranama (autobusa) *Grad Varaždin* sa gradskim grbom ispod napisa (...) na unutarnjoj strani vratiju pričvršćena je tablica od mjedi s natpisom: Der Stadt Varaždin von deutschen Volk gestiftet."⁵¹ Nakon upoznavanja izaslanici su krenuli u Maribor na objed gdje su bili gosti gradske općine i svečano proslavili preuzimanje autobusa uz razmjenu prigodnih darova. Autobus je dovezen u Varaždin istoga dana u 20 sati.⁵² Grad Varaždin je u znak zahvalnosti naručio od Ladislava Kralja Međimurca (1891. – 1976.) izradu tzv. potvrđne isprave kojom će se grad zahvaliti na daru.⁵³ Ista je poslana *Generalnom konzulatu Njemačkog Rajha* u Zagrebu, neka ju oni uruče, zajedno s nekoliko fotografija Varaždina i pretiskom isprave Jurja Brandenburškog kojom je isti u Varaždinu 1523. donirao kamenu kuću za gradsku vijećnicu.⁵⁴ Tekst isprave glasi: "Općina slobodnog i kraljevskog grada Varaždina svjesna, da je uzajamno poštovanje i iskazivanje plemenitih čina najjača veza ne samo između pojedinih ljudi, već i između narodnih skupina, te držeći u vidu povijesnu činjenicu, da Hrvatski Narod živi već preko tisuću godina u prijateljskim nepomućenim susjedskim odnošajima sa velikim Njemačkim Narodom, ovime sa velikom radošću i dužnom zahvalnošću potvrđuje uglednoj Nationalsozialistische Volkswohlfahrt u Berlinu primitak autobusa izrađenog po Büssing - NAG Kraftwagenfabriken u Braunschweigu, što ga je rečena ugledna N. S. V. darovala gradu Varaždinu kao uzvrat i priznanje gostoprimstva iskazanog godine 1934. izbjeglicama iz Austrije. Izdano u slob. i kraljevskom gradu Varaždinu dana 13. listopada 1939. Gradski senator: Mirko Hikec v. r., Povjerenik grad. općine: Mirko Vučković v. r."⁵⁵ Prema opisu iz tiska, isprava je napisana na

⁵⁰ Autobus je izradio njemački proizvođač vozila Büssing NAG, a tip je bio LD6 s 95 konjskih snaga i 34 mjesta za sjedenje. Autobus je proizveden 1939. s brojem motora 77673, a registarska oznaka je nosila broj H8952. Autobus je bio dug 9,30 metara, a iznad svakog sjedala bila je električna žarulja. Državni arhiv u Varaždinu, Odluke povjerenika slob. i kr. Grada Varaždina za vrijeme od 4. listopada 1939. do 14. svibnja 1940. (dalje DAVŽ, Odluke povjerenika), Zapisnik od 15. ožujka 1940., točka 16, br. 7637/ 1940.

⁵¹ "Dar njemačke nacional socijalističke stranke gradu Varaždinu," *Hrvatsko jedinstvo*, 11. studenoga 1939., str. 4.

⁵² Isto, str. 4.

⁵³ Za posao izrade spomenute isprave Ladislav Kralj Međimurec primio je 1.000 dinara. DAVŽ, Odluke povjerenika, Zapisnik od 13. veljače 1940., točka 12, br. POV. 4/ 1940.

⁵⁴ Grad Varaždin nagradio je i tvorničkog vozača autobusa Waltera Schuenemanna srebrnom tabakerom s posvetom što je autobus doveo od Braunschweiga do Spielfelda. Isto, točka 27, br. 17208/ 1939.

⁵⁵ "Varaždinska grad. općina potvrđuje primitak autobusa", *Hrvatsko jedinstvo*, 30. prosinca 1939., str. 3.

pergameni dimenzija 76 cm dužine i 53 cm širine, a sam tekst isprave s ornamentikom ima 43.05 cm dužine i 40 cm širine. Desna strana teksta isprave ukrašena je pleterom u crveno – bijelo – plavoj boji, a slova pisanog teksta izvedena su u stilu tog ornamenta. S lijeve strane teksta isprave odozgo je kopija gradskog grba iz 1464. godine.⁵⁶

ZAKLJUČAK

Zbog političke naklonjenosti Njemačkoj, jugoslavenske vlasti prihvatile su austrijske izbjeglice, pripadnike nacističke stranke s njihovim obiteljima, nakon neuspjelog puča 1934. i dale im azil. Izbjeglice su se po dolasku u Varaždin odmah organizirale i prilagođavale dobiveni prostor za koliko – toliko ugodan smještaj te se polako počeli socijalizirati s lokalnim stanovništvom. Budući da Austrija nije odobravalala jugoslavensku prijateljsku naklonost prema izbjeglicama, sa svojim je agentima aktivno pratila zbivanja u logorima. Kako su izbjeglice bile organizirane po uzoru na SA odrede, austrijski agenti javljali su kako se u Jugoslaviji organizira nova ili druga Austrija legija.

Austrijske izbjeglice u Varaždinu dnevno su provodile vojnu i političku obuku, družili se s lokalnim stanovništvom i kupovali lokalne proizvode. Iako nisu puštali gotovo nikoga *vanjskog* u logore, unutar sebe bili su hijerarhijski podijeljeni i politički sukobljeni. Taj je sukob doveo do smjene među vođama logora, a ostao je na snazi do odlaska iz Varaždina. Iako je ova četveromjesečna epizoda bila aktivna u vrlo turbulentno vrijeme za Kraljevinu Jugoslaviju, sukoba s vlastima nije bilo. No, od samog dolaska u Varaždin sve se zapravo pripremalo za nastavak puta, jer austrijskim izbjeglicama grad Varaždin i Jugoslavija nisu percipirani kao konačno odredište. Nakon odlaska u Njemačku, priča je zaokružena 1939. darovanjem autobusa gradu Varaždinu u znak zahvalnosti na pomoći pruženoj pet godina ranije.

SAŽETAK

HITLEROVCI U VARAŽDINU 1934. GODINE

U srpnju 1934. grupa austrijskih nacista pokušala je srušiti vladu kancelara Engelberta Dollfussa, preuzeti vlast i priključiti Austriju Njemačkoj. Iako je kancelar bio ubijen, puč nije uspio. Radi toga je između 2.000 do 3.000 austrijskih nacista s obiteljima izbjeglo u Kraljevinu Jugoslaviju. Zbirna mjesta su bila u Ljubljani i Mariboru, a nakon

⁵⁶ Isto, str. 3. - 4.

toga prebacivani su u logore u Varaždinu, Bjelovaru i (tadašnjoj Slavonskoj) Požegi. Ovdje se ne radi o tipičnoj predodžbi logora kao skupini drvenih baraka okruženih bodljikavom žicom, već su izbjeglice bile smještene u gradu ili na rubnim dijelovima grada u (privremeno) napuštenim ili prenamjenjenim gradskim objektima, dok su najistaknutiji među njima boravili u gradskim hotelima. Izbjeglice su se mogle slobodno kretati, a zbog novčane pomoći koju su primali od rodbine i raznih njemačkih organizacija, bili su česti gosti varaždinskih trgovaca, obrtnika i ugostitelja. Stoga su se ubrzo socijalizirali s domaćim stanovništvom. Izbjeglice su ostale u Jugoslaviji do 28. studenoga kada su s dva broda prebačeni u Njemačku. Po dolasku, austrijski nacisti priključili su se Austrijskoj legiji I, a ostali su razmješteni u nekoliko prihvatnih logora. U znak zahvalnosti za gostoprimstvo i brigu o izbjeglicama, njemačka nacistička stranka darovala je 1939. gradu Varaždinu autobus.

ključne riječi: Varaždin; izbjeglice; 1934.; Austrija; Hitler.

SUMMARY

MEMBERS OF THE AUSTRIAN NAZI PARTY ALIAS *HITLEROVCI* IN 1934 VARAŽDIN

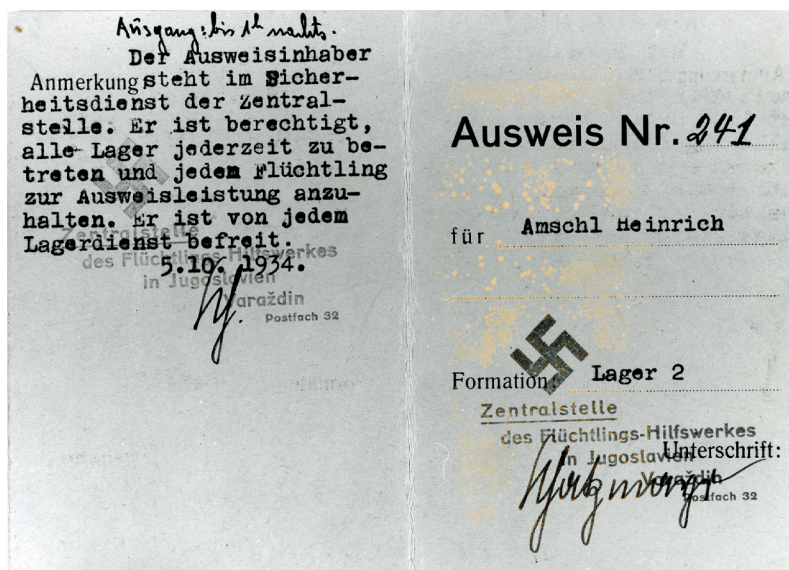
In July 1934. group of Austrian Nazis attempted to overthrow the government of Chancellor Engelbert Dollfuss, take power and connect Austria with Germany. Although the Chancellor had been killed, the coup failed. Therefore, between 2.000 and 3.000 Austrian Nazis and their families refuged in the Kingdom of Yugoslavia. Collection sites were in Ljubljana and Maribor, and then refugees were transported to the camps in Varaždin, Bjelovar and (former Slavonian) Požega. This is not the typical image of the camp as a group of wooden barracks surrounded by barbed wire, but the refugees were housed in the city or on the outskirts of the city to (temporarily) abandoned or renovated buildings, while the most prominent among them stayed in the city hotels. Refugees could be free to move, and because of financial aid they receive from relatives and various German organizations, were frequent guests of Varaždin traders, artisans and restaurateurs. Therefore, soon was active socialization with the local population. Refugees remained in Yugoslavia until 28th November, when with the two ships they were transferred to Germany. Upon arrival, the Austrian Nazis joined the Austrian Legion I, and the others were placed in several reception camps. In gratitude for the hospitality and care of refugees, the German Nazi party donated in 1939 Varaždin a city bus.

Key words: Varaždin; refugees; 1934.; Austria; Hitler.

PRILOZI

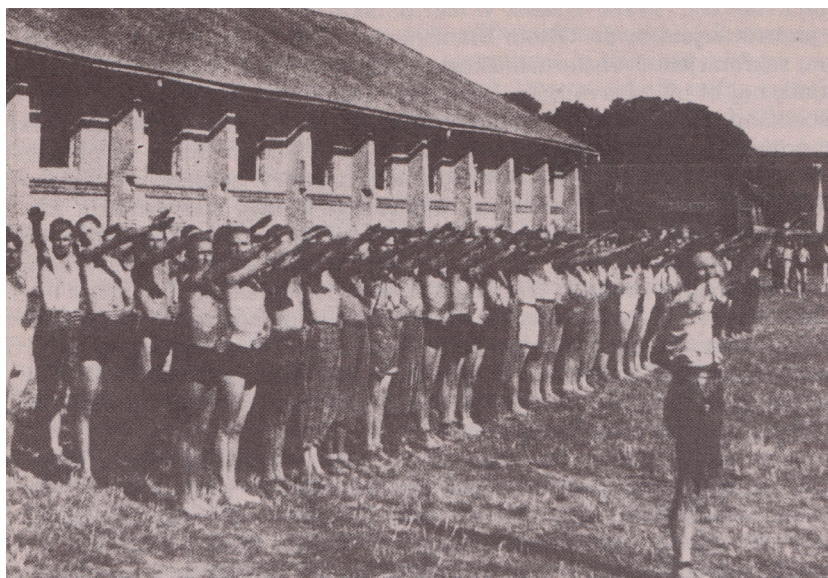
Slika 1. Logorska iskaznica⁵⁷

Slika 2. Unutarnje stranice logorske iskaznice⁵⁸

⁵⁷ Gradski muzej Varaždin (dalje GMV) 70162.

⁵⁸ GMV 70162/1.

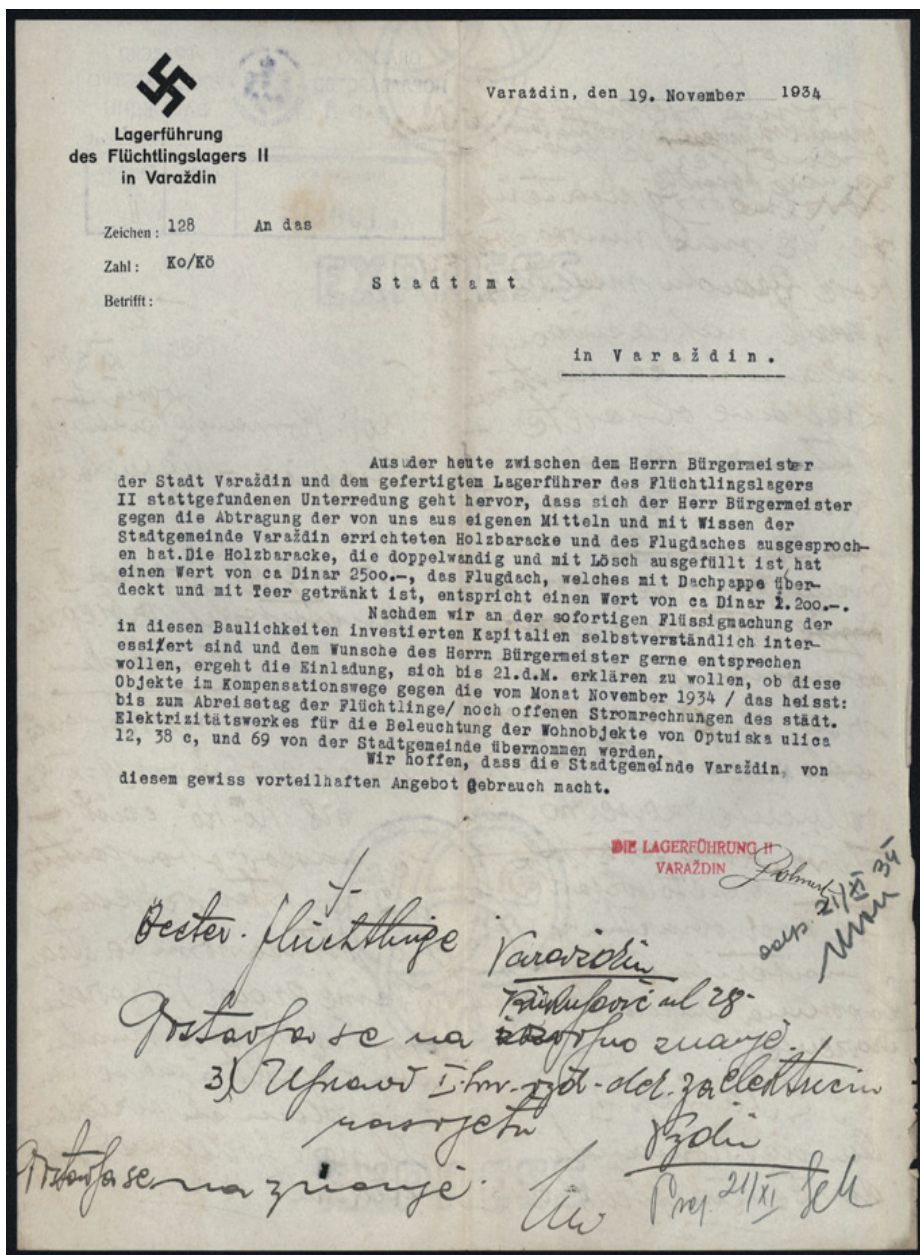
Slika 3. Izbjegllice pri jutarnjem postrojavanju u varaždinskom logoru⁵⁹

Slika 4. Puhačka glazba izbjeglica u varaždinskom logoru⁶⁰

⁵⁹ D. NEĆAK, *nav. dj.* str. 106.

⁶⁰ Isto, str. 107.

Slika 5. Jedan od dopisa logorske uprave gradu⁶¹

⁶¹ DAVŽ, RS GPV, 1934., br. 19080.

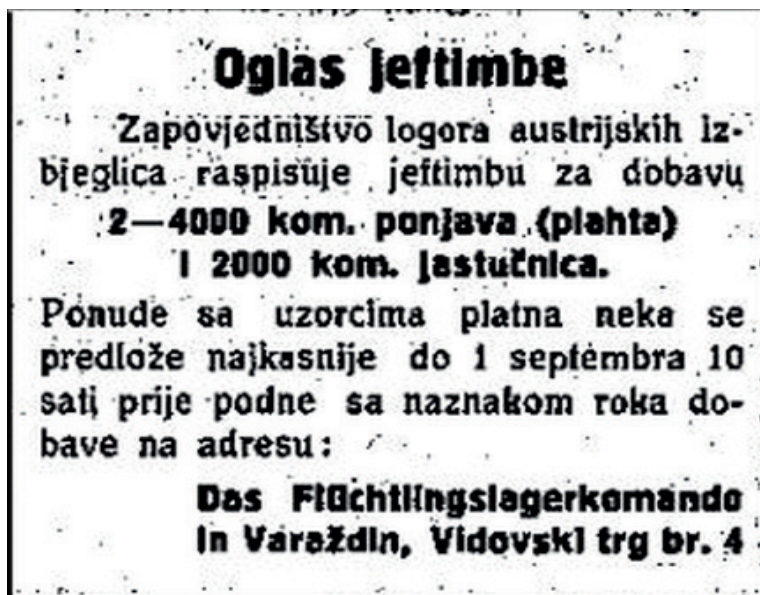
Slika 6. Podjela hrane izbjeglicama u varaždinskom logoru⁶²

Tablica 1. *Iskaz potroška za austrijske izbjeglice u Varaždinu od 16. kolovoza 1934. godine*⁶³

Redni broj	Dan mjesec i godina	Sadržaj	Vrijednost Din p	Dobavljač	Primjedba
1	29/ VII, 3, 5, 6 i 7/ VIII 1934	meso, mast i razna roba	6.278, 64	Valent Poslančec	(nema)
2	4/ VIII 1934	meso i mast	554,9	Antun Barulek	(nema)
3	(isto)	(isto)	488,14	Julio Toplak	(nema)
4	3, 4, 6 i 7. VIII 1934	sitničarija	2.219,40	Mato Samac	(nema)
5	(isto)	kruh	2.224	Stjepan Mužek	(nema)
6	(isto)	(isto)	784	Stjepan Forst	(nema)
7	3 i 4 VIII 1934	grah, krumpir i luk	257	Stjepan Novaković	(nema)
8	29/ 7 - 7 / VIII 1934	drva	360	gradska opština	(nema)
9	2/ VIII 1934	slama 1600 kg.	400	Stjepan Novaković	(nema)
10	29/ 7 do 7/8	za lekarije	1.434	gradska opština	(nema)
	Sve ukupno		13.566		

⁶² Isto, str. 107.

⁶³ DAVŽ RS GPV, 1934., br. 14015.

Slika 7. Oglas u novinama⁶⁴

Slika 8. Rekreacija u okolici Varaždina⁶⁵

⁶⁴ "Oglas jeftimbe", *Varaždinske novosti*, 30. kolovoza 1934., str. 2.

⁶⁵ GMV 70162/2.

Slika 9. Smještaj u logoru⁶⁶

Slika 10. Neposredno prije odlaska iz Varaždina⁶⁷

⁶⁶ GMV 70162/3.

⁶⁷ D. NEĆAK, *nav. dj.*, str. 180.

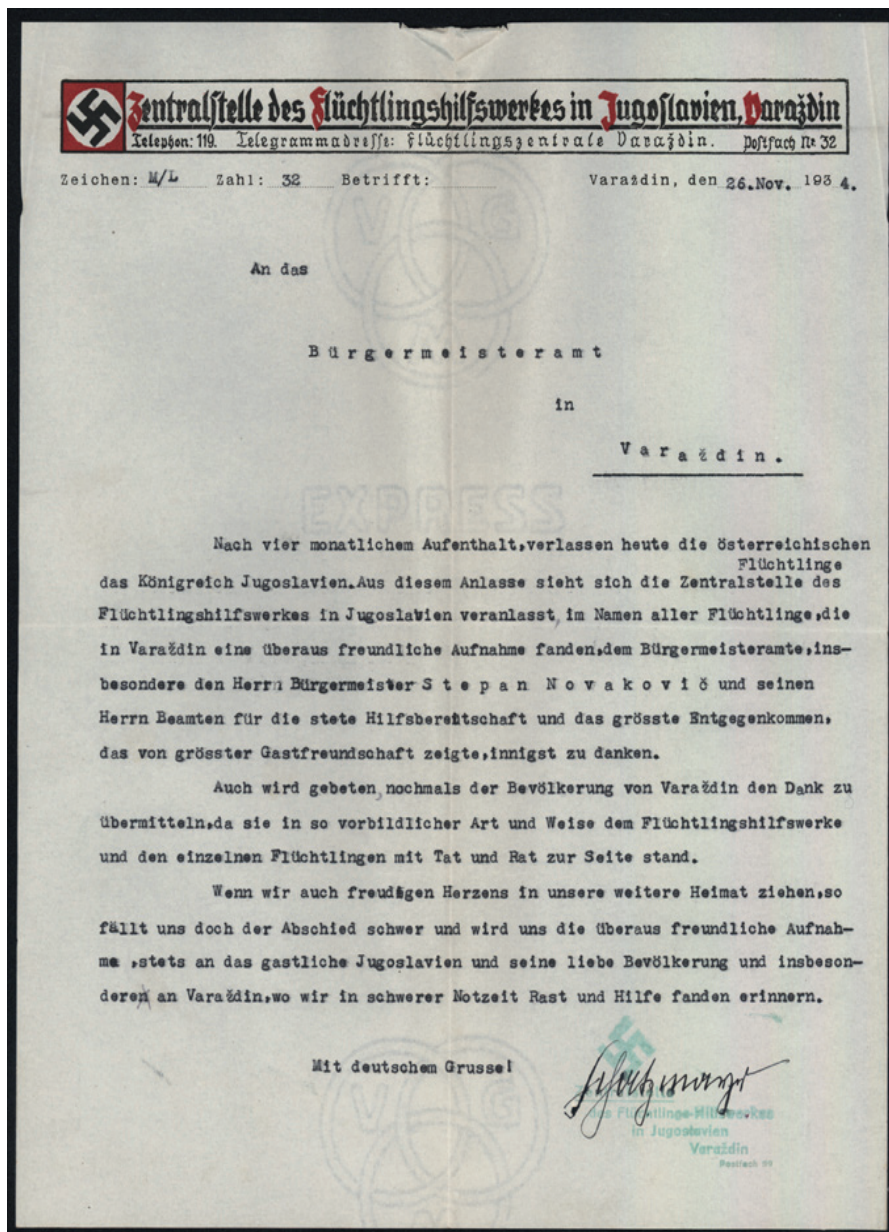
Slika 11. Odlazak izbjeglica iz Varaždina iz smjera Optujske ulice⁶⁸

Slika 12. Odlazak izbjeglica iz Varaždina iz smjera Optujske ulice⁶⁹

⁶⁸ GMV 70162/4.

⁶⁹ GMV 70162/5.

Slika 13. Oproštajno pismo Gradu Varaždinu⁷⁰

⁷⁰ DAVŽ, RS GPV, 1934., br. 19585.

